

AVTOTRANSPORT VOSITALARINI BOSHQARISHGA O‘QITISHGA TA’SIR ETUVCHI PSIXOLOGIK OMILLAR

¹Suyarov Nurali Jovli o‘g‘li

nuralisuyarov19@gmail.com

Toshkent Davlat Transport Universiteti

Annotatsiya:

Maqolada turli xulq-atvorli transport vositalari haydovchilarini yilning turli fasillarida va turli yo‘l sharoitlarida transport vositalarini boshqarishda haydovchilarni tayyorlash jarayonida tegishli nazariy bilimlarni berish jarayonidagi samarali usullar taklif etilgan. Haydovchilarning transport vositasini murakkab sharoitlarda boshqarishda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan xavf xatarlarda haydovchilarga xavfsiz boshqarish usullari ko‘rib chiqildi. Yo‘l transport hodisalarini oldini olish shu bilan birga haydovchilarni mehnatini muhofaza qilgan holda avtomobil yo‘llarida o‘tkazuvchanlikni va xavfsizlikni oshirish chora tadbirlari ko‘rib chiqildi.

Kalit so‘zlar: Avtomobil yo‘llari, harakat xavfsizligi, haydovchining mehnati, to‘xtash, to‘xtab turish, turli yo‘l, chorrahaning, harakatlanish tasmasi, qatnov qismi, yo‘llarni o‘tkazuvchanligi, zararli moddalar, transport oqimlari, transport infratuzilmasi, avtomobil yo‘llarini rekonstruksiya qilish, davlat yo‘l siyosati, yo‘l transporti.

KIRISH

Har qanday ta’lim jarayonini tashkil etish, birinchi navbatda, uning maqsadlarini aniq belgilash, shuningdek, ushbu maqsadlarni ta’lim oluvchilar tomonidan tushunish va qabul qilinishi bilan bog‘liq bo‘ladi. Shu bilan birga, maqsadlarni belgilash pedagogik jarayonni tuzish uchun zarur bo‘lgan kichik maqsadlarni, shu jumladan, ta’limning keyingi bosqichlarini va o‘ziga xos ta’lim shakllari va usullarini ishlab chiqishni nazarda tutadi.

O‘quv jarayonini shaxsni rivojlantirish va shakllantirishning muhim vositasi sifatida muvaffaqiyatli tashkil etish uchun, bo‘lajak haydovchilarga nimani o‘qitish kerak,

ta'lim jarayonida nimani bajara olishlari kerak degan fikrni olg'a surish kerak. Avvalo, ilmiy bilimlar tizimi va ular bilan bog'liq bo'lgan amaliy ko'nikmalarni yodda tutish kerak, bu esa o'z navbatida aqliy va ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishga yordam beradi.

Biologlar va psixologlar inson biologik tizim sifatida mukammal va har qanday operatsiyalarni bajarishda yuqori ishonchga ega ekanligini ta'kidlashadi. Psixologiya shaxsni o'rganish usullarining keng doirasiga ega, bu esa haydovchi nomzodining psixologik portretini olish imkonini beradi. Ushbu tadqiqot haydovchilarni tayyorlashning dastlabki bosqichlarida zarur kasbiy ko'nikma va malakalarni shakllantirish jarayonining samarali kechishini belgilaydi.

Har bir kasbda insonning faoliyatini tahlil qilishdan kelib chiqib, uning muhim ruhiy-fiziologik o'ziga xosligini ajratib ko'rish mumkin. Haydovchi doimo harakatdagi barcha qatnashchilarining harakatlanish tartibi, yo'lning holati va o'lchamlari, atrof-muhit holati va boshqaruv vositalari mavjudligi, avtomobilning qism va asboblarning holati to'g'risidagi katta hajmdagi axborotni doimiy ravishda qabul qilishi, hamda qisqa muddatda axborot majmuasini qayta ishlab va tahlil qilib, qaror qabul qilish kerak. Shuni aytib o'tish kerakki, haydovchilar har doim ham to'g'ri qaror qabul qilib harakat qilmaydilar.

Bunday holat vujudga kelishiga ko'pincha quyidagilar sabab bo'ladi:

1. axborot o'z vaqtida olinmagan, uning natijasida haydovchi harakat sharoitini to'g'ri baholay olmagan va YTHning oldini olish imkoniyati yetarli bo'lmagan;
2. birlamchi axborotni noto'g'ri tushunish, masalan, burilish uchun berilgan signalni haydovchi tormoz signali deb qabul qilishi;
3. harakatlanish sharoitini noto'g'ri tahlil qilish, masalan, chorrahaga yaqinlashayotgan haydovchi svetoforming sariq signalidan keyin yashil yonishini kutgan, lekin signal qizil yongan;
4. noto'g'ri qaror qabul qilish, masalan, vujudga kelayotgan YTHning oldini olishning birdan-bir to'g'ri yo'li traektoriyani birmuncha o'zgartirishning o'rniga haydovchi jadal tormoz qilishni qaror qilishi;

5. noto'g'ri harakat qilish, masalan, haydovchi to'satdan tormoz pedali o'rniga yonilg'i beruvchi pedalni bosishi va shu bilan harakat tezligini birdaniga oshirib yuborishi.

Insonlarning ruhiy o'ziga xosligi bir xilda emas. Odamning ruhiy holatiga ko'p jihatdan atrof-muhit ko'rsatkichlari ta'sir ko'rsatadi, ular asab tizimiga ta'sir ko'rsatib, ruhiy jarayonlarning kesish chuqurligi va tezligini o'zgartiradi. Shu sababdan haydovchining ruhiy holatini to'g'ri tushunish uchun uning faoliyatini kuzatuvchi ayrim ruhiy jarayonlarni o'rganishning o'zi yetarli bo'lmagan xolatlarda, insonni shaxs sifatida tavsiflovchi o'ziga xoslikni bilish zarur. Shunday qilib, o'quv guruh sharoitida bo'lajak haydovchilarda G.Yu.Ayzenk usuli bo'yicha test o'tkazish tavsiya etiladi, bu haydovchining ishonchliligi va haydovchilik faoliyatiga mosligi darajasini belgilovchi xususiyatlarga ega bo'lgan shaxsning psixologik portretini yaratishga imkon beradi.

His-tuyg'ularning paydo bo'lish tezligi va kuchida, hamda kishiining umumiy harakatchanligida nomoyon bo'ladigan individual-psixologik xususiyatlar majmui temperament (lot. temperamentum-aralashma, qismlar nisbati) deb ataladi. Bunda, haydovchilikga nomzodlar uchta asosiy o'lchov bilan aniqlanadi: **ekstraver-intraver, neyrotizm.**

Ekstravert-Ayzenkga ko'ra, do'stona, yangi taassurotlar, hayajonli daqiqalarga o'ch. Tavakkalchilikka moil, ko'plab do'stlari bor, xazilni yoqtiradigan, muloqatchan, ayni vaqtdagi ta'sir ostida harakat qilish xususiyatlariga ega. Ekstravertlar xushmuomala, quvnoq, optimistik, kulishni yaxshi ko'radigan, harakatchan, agressivlik, tezkorlik xususiyatlariga ega. Uning his-tuyg'ulari qat'iy nazorat qilinmaydi, unga har doim ham ishonish mumkin emas.

Intravert-xotirjam, uyatchang, o'z-o'zini tahlil qilishga moyil, odamlar bilan muloqot qilishdan ko'ra kitoblarni xush ko'radi, o'z harakatlarini oldindan rejalashtiradi. U qaror qabul qilishni jiddiy qabul qiladi, hamma narsani reja asosida bo'lishini yaxshi ko'radi, his-tuyg'ularini nazorat qiladi, kamdan-kam hollarda agressiyani namoyon etadi, o'z ruxiy xolatini nazorat etadi. Pessimistik ruxiyat bo'lsada axloqiy me'yorlarni juda qadrlaydi.

Ayzenka ko'ra, **neyrotizm** hissiy barqarorlik yoki beqarorlikni (hissiy barqarorlik – beqarorlik) ifodalaydi. **Neyrotizm** asab tizimining labillik ko'rsatkichlari bilan

bog'liq. Hissiy barqarorlik tarafiida favqulodda barqarorlik, etuklik, mukammal moslashuvchanlik va boshqa tarafida esa juda asabiy, beqaror, yomon moslashuvchanlik bilan ajralib turadigan shaxs turi mavjud.

Neyrotizm quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- ▶ Xavotir;
- ▶ depressiya;
- ▶ Xafaqonlik;
- ▶ Impulsivlik;
- ▶ refleksiya;
- ▶ Dushmanlik;

Olingan natijalar mosliklarga ko'ra korreksiya qilinadi: ekstravert (intravert) + Neyrotizm – Sangvinik, flegmatik, melanxolik yoki xolerik.

1-rasm Nerv sistemasini tiplari

Temperamentning ayrim xususiyatlarining hayot sharoitlari va tarbiyaga bog'liq holda o'zgarishini temperament tiplarining voyaga etishidan farqlash lozim. Temperament tipi unga hos bo'lgan barcha xarakterli xususiyatlari bilan birga, tug'ilish chogidan boshlab yoki ma'lum yoshda birdan paydo bo'lib qolmaydi. Nerv

sistemasining voyaga etishidagi umumiy qonuniyatlari temperament tipining voyaga etishiga ham ta'sir qilib, izini qoldiradi.

Temperament tiplarining psixologik tavsifi quyidagi muhim xususiyatlar yordamida aniqlanishi mumkin:

1.Senzitivlik. (lotincha-sensus, sezish, huz qilish) Insonda bironta psixik reaksiyani hosil qilish uchun zarur o'ta kuchsiz sezgilarning paydo bo'lishi uchun kerak qo'zg'ovchining ozgina kuchi, ehtiyojlar qondirnasligining sezilar-sezilmas darajasi mujjassamlashadi:

2.Reaktivlik. Aynan bir hil kuch bilan tasir etuvchi tashqi va ichki ta'surolarga shaxs qanday kuch bilan emotsional reaksiya qilishiga qarab munosabat bildiriladi. Reaktivning yorqin ro'yohga chiqishi - emotsionallik, ta'sirlanuvchanlikning ifodalanishidir.

3.Faollik. Inson qanday faollik darajasi bilan tashqi olamga ta'sir ko'rsatishi va maqsadlarini amalga oshirishda obektiv hamda subektiv qarama-qarshiliklarni faollik bilan yengishiga qarab fikr yuritiladi.

4.Reaktivlik bilan faollikning o'zaro munoxahati. Bunda odamning faoliyati ko'p jihatdan nimaga bog'liqligiga qarab, masalan, tashqi va ichki sharoitlarga (kayfiyatga, favqulotda holatda) yoki maqsadiarga, ezgu niyatlarga, hohish-intiluvchilarga ko'ra fikr bildirish nazardatutiladi.

5.Reaksiya tempi. Psixik reaksiyalar va jarayonlarning kechish tezligiga, binobarin harakat tezligiga, nutq suratida, farosatlilikga, aql tezligiga asoslanib xulosa chiqariladi.

6.Harakatlarning silliqligi va unda qaraina-qarshi sifat rigidlik (qotib qolganlik), shaxsning o'zgamvchan tashqi ta'surotlariga qanchalik yengillik va chaqqon muvofiqlashuviga, shuningdek, uning hatti-harakatlari qanchalik sust va qotib qolganligiga baho berishdan iboratdir.

7.Ekstravertlik va intravertlik. Shaxsning faoliyati va reaksiyasi ko'p jihatdan nimalarga bog'liqligiga, chunonchi favqulotdagi, tashqi ta'sirotlarga (ekstravertlik) yoki aksincha, timsollarga tassawurlarga, o'tmish hamda kelajak bilan uyg'unlashgan mulohazalarga (intravertlik) taaluqlidir.

Yoshlar kasb tanlayotganda temperament xususiyatlari xisobga olinishi lozim. Masalan, hozirgi zamon texnikasida melanxolik uchun samolyotda uchuvchi

(ekstremal kasblar) bo‘lishi nihoyatda qiyin yoki bunday kishilarga to‘satdan paydo bo‘ladigan avariya xavfi o‘z vaqtida reaksiya qilishi lozim bo‘lgan murakkab energo-sistemalarda ishlash og‘irlik qiladi. Odamning psixik xususiyatlariga nisbatan faoliyatning shunday yo‘l bilan tanlashni kasbga yo‘naltirish deb ataladi. Ayni paytda, mamlakatimizda va xususan, bizning mintaqada avtomobillashtirishni jadallashayotganligi sababli, haydovchilar tayyorlash tizimida bo‘lajak haydovchilarni psixologik tashxisdan o‘tkazish professional tanlovning muxim shartidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Анализ перегруженных участков на улицах города Ташкента Мусулманов Кувончбек Насруллоевич, Сайдаметова Фазилат Жамоладдиновна, февраль, 2023 г.
2. Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 12-apreldagi 172-sonli Yo‘l harakati qoidalarini tasdiqlash to‘g‘risidagi qarori.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori 08.11.2022y PQ-415 Korporativ munosabatlarning huquqiy asoslarini yanada takomillashtirish choratadbirlari to‘g‘risida to‘g‘risidagi qarorlari
4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi Atmosfera havosiga transport vositalarining salbiy ta‘sirini kamaytirish bo‘yicha qaror.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 12.07.2022 yildagi PQ-316-son 2022 — 2026-yillar davomida respublika hududida amalga oshirilishi mo‘ljallangan Xavfsiz va ravon yo‘l umummilliy dasturi
6. Shahar yo‘llarida harakat xavfsizligini tashkil etish. Darslik. Q.X. Azizov
7. N. F. Muhitdinov, G. K. Nurmammedov, R. N. Dimitov Yo‘l harakati qoidalariga sharhlar Toshknet - 2005
8. Azizov K. X, Darobov M., Sayfuddinova R. N. obospechenie bezaposnisti
9. <https://lex.uz/docs/-595388> 10. <https://pdd-uzbeki.narod.ru/stop.h>
10. Анализ Методов повышения безопасности движения на нерегулируемых перекрестках крупных городов (на примере города томска) Пушкарева Г.В., Халтурин Д.Д., 2023.